

РЕЦЕНЗІЇ

Василь Лемак,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
суддя Конституційного Суду України

DOI 10.32782/2306-9082/2023-49-14

Сучасне дослідження українського конституціоналізму¹

Грунтовне вивчення українського конституціоналізму розпочалося з проголошенням державної незалежності України, але особливого значення такі дослідження набули на початку ХХІ ст., коли значно актуалізувалася проблема проведення конституційної реформи, яка мала впровадити сучасну європейську модель конституціоналізму. Питанням історії розвитку вітчизняного конституціоналізму займалися такі науковці, як: І. Й. Бойко, В. С. Кульчицький, О. В. Кресін, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко й інші. Роботи зазначених науковців є першочерговими для ознайомлення з цією тематикою.

У колективній монографії «Український конституціоналізм: історія становлення та перспективи розвитку» розкрито особливості формування вітчизняного конституціоналізму в нерозривній єдності з державно-правовим, соціально-економічним,

політичним, культурним і релігійним розвитком українського суспільства. Крім цього, на формування вітчизняного конституціоналізму значний вплив мали зовнішні чинники: загальноєвропейські конституційні ідеї та конституційні процеси тих держав, до складу яких входили українські етнічні землі.

Новітні історико-правові розвідки питань українського конституціоналізму необхідні в контексті того, що саме явище конституціоналізму – складне та різностороннє, має історико-соціальний, політико-правовий і культурний зміст. Він включає конституційні погляди й ідеї, нормативно-правові акти, інститути, процес, систему захисту конституційного ладу та самої конституції, комплекс знань у галузі конституційного права, а також правову політику й ідеологію. Знання засад українського конституціоналізму у всій їх сукупності вможливають краще розуміння особливостей конституційного процесу в наш час, а також прогнозування ймовірних напрямів розвитку конституційних

¹ Український конституціоналізм: історія становлення та перспективи розвитку : монографія / за заг. ред. В. Л. Скрипника. Харків : Право, 2023. 203 с.

інститутів України в майбутньому, що безумовно актуалізує представлене монографічне дослідження.

Сучасний український конституціоналізм ще знаходиться на етапі свого становлення, заснованого на нормах Конституції України 1996 р., напрацюваннях як сучасних вітчизняних учених-конституціоналістів і політиків, так і наукових і політичних діячів минулого: Богдана Хмельницького, Івана Мазепи, Пилипа Орлика, Михайла Драгоманова, Михайла Грушевського, В'ячеслава Липинського й інших, а також через засвоєння та впровадження західноєвропейської моделі конституціоналізму, витoki якої сягають доби Просвітництва. Зародження українського конституціоналізму відноситься до другої половини XVI – середини XVII ст. Він пройшов тривалий і складний шлях у своєму розвитку, спираючись на два чинники: досягнення західноєвропейської конституційної теорії та практики, а також на власний національний конституційний досвід. Цілком доречно, що саме цим питанням приділено значну увагу в рецензованій роботі.

Зважаючи на рівень політико-ідеологічного, соціально-економічного, культурно-релігійного розвитку й особливості державно-правового статусу України, процес формування вітчизняного конституціоналізму умовно складався з трьох періодів: «козацького», «колоніального» і «національного», про що йдеться у першому розділі.

Надважливе значення для зародження українського конституціоналізму мало розповсюдження правових демократичних звичаїв нашого народу, що на практиці втілювалось у Запорозькій Січі. Козацьке звичаєве право ґрунтувалося на таких демократичних засадах: визнання прав і свобод людини, виборність посад, колегіальність у прийнятті рішень, обмеження щодо строковості, підконтрольність і підзвітність органів державного

управління. Але все ж визначальним чинником формування українського конституціоналізму завжди був процес власного національного державотворення. Виключно за умов побудови незалежної української держави відбувався стрімкий розвиток конституційного права та характерних для нього державних і суспільних інститутів. Як приклад можна навести Гетьманщину середини XVII ст., спроби державотворення періоду національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. і після проголошення незалежності України у 1991 р. За умов втрати національної державності процес становлення українського конституціоналізму значно гальмувався, не в останню чергу через переслідування його провідників, зокрема, тут варто згадати т.зв. «мазепинців». Численні їх покази, які містяться у справах політичного судочинства XVIII ст., представлені у другому розділі.

Український конституціоналізм протягом усього періоду свого розвитку характеризувався сприйняттям політико-правових учень і досягнень європейської та світової конституційної думки. Водночас, йому притаманні свої особливості як за формами конституцій та інших конституційних актів (договори, статті й універсали тощо), так і за своїм змістом. Зокрема, у четвертому розділі приділено увагу ролі інститутів суспільства в формуванні прийнятних умов для соціалізації дитини та реакції на протиправну поведінку частини неповнолітніх, що знайшло своє відображення у вітчизняних писемних пам'ятках, у яких зароджувались ідеї конституціоналізму.

Конституція Пилипа Орлика, яка визнається першою Конституцією України, являє собою Договори та постанови прав і свобод військових укладені між Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, та генеральними особами, полковниками та Військом Запорізьким

у 1710 р. У преамбулі до цього документа відзначено про те, що він підписаний «на вікопомну славу і пам'ятку Війська Запорізького і всього народу малоросійського». У Договорах і постановах вирішувалися питання побудови вільної держави на українських землях і запровадження справедливого балансу державної влади, що засновувався би на розподілі повноважень між «Ясновельможним Гетьманом» й іншими посадовими особами. Детальніше про цей етап іде мова у сьомому розділі.

Процес становлення українського конституціоналізму на сучасному етапі розпочався із прийняттям Декларації про державний суверенітет України 1990 р. та проголошенням Акту про незалежність України 1991 р. Ідея полягала у повній відмові від радянського псевдоконституціоналізму та запровадженні моделі європейського конституціоналізму. Основною подією стало прийняття Верховною Радою Конституції України 1996 р., яка проголосила людину найвищою соціальною цінністю в Україні, а утвердження та забезпечення прав людини – головним обов'язком держави. Особливого значення набуло проголошення засад політичної, ідеологічної й економічної різноманітності. Згідно з Конституцією України державна влада має здійснюватися на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову, а також запроваджується механізм стримування та противаг. Отже, її прийняття спиралось на традиції українського конституціоналізму, які мають, на думку колективу авторів, глибоке історичне коріння та свою тяглість.

Чинником, який став визначальним щодо подолання негативних наслідків радянської доби та проведення по-справжньому демократичних перетворень, було ствердження зрілого громадянського суспільства, яскраво проявлене під час Помаранчевої революції 2004 р. та Революції

Гідності 2013–2014 рр. Завдяки цим революційним подіям, під значним тиском громадянського суспільства відбулася зміна влади, що створило сприятливі умови щодо повноцінного запуску процесу становлення сучасного європейського конституціоналізму в Україні. Проте, російська військова агресія викликала загрози не тільки незалежності, суверенітету та територіальній цілісності України, а й загалом засадам вітчизняного конституціоналізму, про що йдеться у третьому розділі.

Надважлива роль у процесі становлення моделі європейського конституціоналізму в Україні у вітчизняній юридичній науці, головним завданням якої, має стати розробка сучасної конституційної доктрини, адаптованої до політичних і соціально-економічних умов країни. На консолідований погляд науковців, стратегічними напрямками конституційної реформи має стати вдосконалення механізму гарантування, реалізації прав і свобод людини та громадянина, а також удосконалення механізму взаємодії законодавчої та виконавчої влади, системи судочинства. Тому подібні монографічні дослідження значно розширюють і доповнюють уявлення щодо перспектив розвитку українського конституціоналізму.

Стратегічним напрямом утвердження сучасного конституціоналізму є реалізація Основного Закону шляхом дотримання, виконання, використання та застосування конституційних норм. На якість їх реалізації впливають різні політичні, соціально-економічні, організаційні, нормативні чинники, рівень правової культури населення та посадовців, історичні умови розвитку суспільства й інші об'єктивні та суб'єктивні обставини, зокрема поточні військові дії. Так, у п'ятому та шостому розділах здійснено юридичний аналіз захисту права власності та забезпечення права на житло

в контексті утвердження конституціоналізму в Україні в умовах дії правового режиму воєнного стану з огляду на російське вторгнення в Україну.

Колективна монографія «Український конституціоналізм: історія

становлення та перспективи розвитку» має значну наукоємність представлених досліджень, відповідає вимогам сучасності як за формою, так і за змістом, тому безсумнівно знайде свого читача.